

Odgovornost za ugrožavanje okoliša i ideja ekološke preventive*

Klaus P. Japp

Sveučilište Bielefeld

Sažetak

Ideji ekološke preventive u kontekstu odgovornosti za ugrožavanje okoliša bez obzira na krivnju pristupa se kao modernom mitu — slično kao mitu racionalnosti, što, dakako, ne znači da ti mitovi nemaju učinka. Organizacije opstaju prije svega na taj način što izbjegavaju racionalnost anticipacije. U uvjetima ekološke neizvjesnosti organizacije opstaju tako što izbjegavaju aktivnu preventivu. Na primjeru ekološke odgovornosti za ugrožavanje okoliša pokazuje se kako organizacije simbolično reaguju na očekivanu prevenciju i operativno je izbjegavaju. Evolucija rizika zamjenjuje racionalnost preventive.

Ključne riječi: ekološka neizvjesnost, ekološka preventiva, evolucija rizika, mit racionalnosti, racionalnost preventive, rizik

U radu će se definirati odnos između ideje ekološke preventive, modernih oblika ekološke odgovornosti i oblika organiziranog pristupa ekološkom neznanju. O ovoj svezi u načelu saznajemo preko institucije osiguranja, koja obrađuje zahtjeve za preuzimanje odgovornosti, neznanje i preventivna očekivanja. Međutim, za moderno društvo kao »društvo rizika« karakterističan je fenomen nemogućnosti osiguravanja. Nemogućnost osiguravanja ukazuje na to da se štetne funkcije (neznanje) ne mogu kalkulirati te na obustavljanje aktivnosti za koje je nemoguće ostvariti kompenzaciju štete. Ovu opciju blokiraju spoznaje o sigurnosnim očekivanjima. S druge strane, gubitak povjerenja (usporedite aktualno: BSE) uvjetuje kognitivnu prilagodbu (granične vrijednosti), no one samo pomiču granicu prema neznanju koje u »društvu rizika« i dalje postoji, tako da je nemoguće pronaći funkciju za »pravu mjeru« preventive.

1.

Čim se moderna društva označavaju kao »društva rizika«, implicira se drukčiji strukturni odnos prema sustavima osiguranja: općenito, ti sustavi, sukladno funkciji naknade štete, omogućuju tek promišljeno preuzimanje rizika, dakako, u kontekstu specifičnih gospodarskih aktivnosti. S druge strane, čini se da je naziv »društvo rizika« izravno povezan s nemogućnošću osiguravanja od rizika kod kojih je nemoguće kontrolirati štetu (Bonß, 1995). Autori poput Ulricha Becka (1986; 1988) tumače fenomene nemogućnosti osiguravanja kao pokazatelje razvoja modernog društva u smjeru

* Rad se temelji na autorovu izlaganju na hrvatsko–njemačkom simpoziju Goethe–Instituta Zagreb i časopisa »Socijalna ekologija« *Ekološki izazovi modernom društvu*, održanom 25. i 26. travnja 1996. godine u Goethe–Institutu u Zagrebu.

»društva rizika«. Ta pretpostavka stoji budući da neosigurani rizici ukazuju na granice preuzimanja rizika od strane drugih i budući da se u skladu s tim može dokazati veza između neosiguravanja i gubitka blagostanja (Fess–Dörr i sur., 1992; Priest, 1990). Dakle, odnos između odgovornosti i osiguranja odgovoran je u ovom slučaju za promjene društvenih struktura. Te je promjene struktura najlakše dovesti u vezu sa zamjenom središnjeg društvenog konflikta oko raspodjele gospodarskih dobara koja nedostaju, konfliktom oko raspodjele tereta rizika na društvo u cijelosti (Luhmann, 1991; Lau, 1989). Za takav je oblik konflikta od iznimne važnosti veza između odgovornosti i osiguranja.

Doduše, Beck kao da povećanje razmjera objektivnih šteta želi prikazati kao razlog što to postaje značajno. Posljedice havarija tankera, kemijskih katastrofa ili pogrešnog liječenja lijekovima ne bijahu, međutim, prije pedeset godina manje razorne nego što je to slučaj danas. Ono što se jasno promijenilo jest društvena averzija prema neosiguranim posljedicama odluka drugih. Primjerice, smanjeni dohodak mještana pogođenih katastrofom (ribari, vlasnici automobila) ili iatrogeni učinci liječenja bolesti (Luhmann, 1990). Stoga je naše polazište odnos između društvene averzije prema riziku, političke svrhe širenja pravnog okvira odgovornosti i problema pokrića putem osiguranja. Nasuprot tome, neki veliki rizici, koji su više bili stvar političke odgovornosti, ionako nisu mogli biti osigurani: atomska energija, sagorijevanje ugljena, svemirski letovi. Teorija koja radi s tobože »objektivnim kriterijima« ne uviđa činjenicu da društvo samo proizvodi svoju averziju prema riziku, što dokazuju kriteriji mogućeg osiguranja i pooštreni kriteriji odgovornosti. Samo se zbog toga isplati postaviti pitanje kako to društvu uspijeva.

2.

Institucionaliziranje odgovornosti bez obzira na krivnju, ako se radi o dopuštenom normalnom pogonu, dakle zakonsko institucionaliziranje obveze naknade štete za dopuštene radnje, koje prema dosadašnjem stanju tehnike i znanosti nisu ni u kakvoj vezi s konkretnim rizikom, možemo shvatiti kao pokušaj suprotstavljanja problemu znanstvenotehnički rizične proizvodnje. Međutim, na taj se način negira oblik važeće kontrafaktičke norme, koja omogućuje predviđanje pravnih posljedica, tj. donošenje odluke o zakonitosti ili nezakonitosti neke radnje neovisno o njezinim posljedicama za budućnost. Uključivanje razvojnih i latentnih rizika u pojam odgovornosti omogućuje da ta promjena oblika jasno izađe na vidjelo. Ako se odgovornost odnosno jamstvo do sada uvodilo radi zaštite žrtve, primjerice za vozila, »zbog mogućih ili poznatih opasnosti do kojih može doći zbog nepropisnog rukovanja«, onda se kod »modernog oblika tog jamstva« radi o nadomjestku za rizike do kojih zasada nije došlo, dakle za rizike koji se zbog toga ne mogu ni predvidjeti, ali kojih se valja pribojavati i koji su rezultat razvoja tehničkih i prirodnih znanosti – dakle »razvojni rizici« (usp. Breining, 1990:198).

Pravni sustav prepušta donošenje odluke o rizicima normalnog pogona na određen način gospodarskom sustavu preko pravne ustanove za odgovornost, bez obzira na krivnju, za dopušteni normalni pogon. Bude li počinjena šteta, odgovornost se u načelu proteže i na dopuštene radnje. Takva pravna konstrukcija mora potaknuti poduzeća, kao proizvođače rizika, na internaliziranje nesigurnih vanjskih učinaka u preventivne svrhe, dakle, na preventivno predviđanje moguće štete. Budući da se kod razvojnih i latentnih rizika u normalnom pogonu radi o nesigurnim mogućnostima pojave štete (valja podsjetiti na azbest ili talidomid), ostaje nejasno u kojoj se mjeri

uvođenjem odgovornosti za normalan pogon može ostvariti preventivni učinak. To je upitno ako se kao polazište uzme činjenica da »upravo neznanje ... sprečava ciljanu politiku rizika« (Feess-Dörr i sur., 1992:98). Kao i kod svih pitanja koja se tiču rizika, i ovdje je važna činjenica da nije potrebno poznavati budućnost da bismo mogli računati s »ekološkim neznanjem« (Luhmann, 1992).

Ovaj problem neznanja skreće pozornost na kriterije mogućnosti osiguranja u kontekstu odgovornosti za razvojne rizike. Osiguranjâ iznova stvaraju sigurnost upravo tamo gdje zakon u slučaju odgovornosti za ekološki rizik, bez obzira na krivnju, stvara nesigurnost. Pojam nesigurnosti ovdje znači u specifičnom smislu neovisnost slučaja odgovornosti kod kašnjevog ili nemarnog ponašanja. U tom slučaju i za osiguranjâ nastaje poseban rizik nastanka šteta koje se mogu teško ili nikako predvidjeti. Osiguranja mogu na to reagirati tako da ponude zaštitu osiguranjem do gornje granice odgovornosti pod uvjetima koji odgovaraju gospodarskim prilikama. U tom slučaju na strani osiguravnika ne bi bilo nikakvog poticaja na preventivu. Rizik bi u potpunosti prešao na stranu osiguranja. Poticaj bi ovdje značio visoke premije kod male vjerojatnosti, uz, dakako, velike štete. Suprotni slučaj bila bi minimalna zaštita osiguranjem s mogućim posljedicama izopačenih učinaka preventive, kao što su izostanak investicija i bježanje kapitala. To bi imalo obrnut učinak, tj. smanjenje rizika osiguranja. Prvi slučaj je nemoguć s aspekta samog rizika, a drugi s gospodarskog aspekta. Međutim, čini se da se u uvjetima konkurencije na tržištu osiguranja takvi ekstremi pokušavaju – u najmanju ruku dugoročno gledano – isključiti.

3.

Čini se da je prijelaz na oblike odgovornosti za ekološko ugrožavanje povezan s proširenjem okvira odgovornosti. Ipak, pritom se mora računati s velikim reformama pravnog sustava (normativno nasuprot kognitivnom, problemi kodiranja). Uključivanje dopuštenog načina rada i takozvanih razvojnih rizika pritom je od središnjeg značaja, budući da postoji odgovornost, unatoč tome što se ne računa na krivnju, a sve to u kontekstu pojma »ekološko neznanje« (Luhmann, 1992). O tome se vode rasprave s naglaskom na (relativnoj) nemogućnosti preventive (Kirsch, 1988), njezinoj neproduktivnosti (Wildavsky, 1989) te konačno na mogućnosti i produktivnosti preventive (Jänicke, 1986; 1992). Na društvenoteorijskoj razini, na kojoj možemo bolje obrađivati ove teme, ne možemo donositi nikakve odluke. Iz perspektive promatrača sve one su opravdane, ali i nisu (pogledajte, recimo, Wildavsky i sur., 1989). Budući da se u svakom slučaju radi o odlukama koje (pri šteti) valja uzeti u obzir kao rizike, željeli bismo se u nastavku pozabaviti razinom organizacije društvenog sustava kako bismo ograničili značenje »ideje ekološke preventive«. Jasno je da se ne radi o ekološkoj preventivi općenito, nego o preventivi u uvjetima ekološkog neznanja. Međutim, ovdje se ne radi o sasvim usko shvaćenim uvjetima. Čak ni korištenje životinjskog brašna za uzgoj životinja, što je prije jamačno prikazivano bezazlenim, ne zadovoljava taj uvjet.

4.

Kao polazište služi nam **razlika** između gornjih granica odgovornosti i granica pokrivanja. U Saveznoj Republici Njemačkoj ta razlika obuhvaća 160 milijuna DEM kao gornju granicu odgovornosti za osobne i materijalne štete u okviru odgovornosti za ugrožavanja okoliša i nasuprot tome na osigurano pokrivenje od 20 milijuna. Dakle, nije posrijedi slučaj neosigurane odgovornosti, ali niti potpuno osigurane, nego se radi o

razlici između tih dvaju polova. Ako ova razlika prema pokriću dovodi do nesigurnosti u području nepredviđenih razvojnih rizika, mogli bismo ovu razliku nazvati zonom iritacije, prije svega kod osiguranih kemijskih poduzeća. Dvije suprotne opcije, koje bi, međutim, mogle služiti kao okvir gospodarske racionalizacije, mogle bi izgledati ovako: zbog razlike prema pokriću poduzimaju se opsežni naporu na polju preventive, kako bi se izbjegao slučaj nepokrivene odgovornosti (ili s djelomičnim pokrićem) kod šteta koje nastanu pri normalnom dozvoljenom pogonu. To empirijski (vlastiti rezultati istraživanja) nije dokazano, a ni u dotičnoj literaturi nije moguće pronaći takvu reakciju (usp. Feess-Dörr i sur., 1992). Opcija koja bi također uzimala u obzir gospodarsku racionalnost značila bi potpuno zanemarivanje preventive u slučaju razvojnih rizika ili rizika pri normalnom pogonu, i to zbog njene nesigurnosti, i zadovoljavanje manjkavom zaštitom osiguranja. Ni za to ne postoje empirijski dokazi (vlastiti rezultati istraživanja) kao ni precizne napomene u srodnoj literaturi (isto). Ako se pokaže da se ove opcije (racionalne gospodarske) svaka za sebe ne mogu održati, koje onda dolaze u obzir?

Željeli bismo u nastavku dokazati da se samo korištenjem razlikâ u organizaciji teoretski i empirijski može održati slučaj (prividno paradoksalne) istodobnosti objiju opcija. Pritom se navedeni ekstremi prilagođuju jedan drugom. Preventivne opcije ne stoje u bilo kakvom »racionalnom« smislu slobodno na raspolaganju, nego su povijesno uvjetovane i »ovisne« o strukturi i ekološkim odnosima u određenom sustavu (Brunsson i Olsen, 1993:18ff). Drugim riječima, one ne slijede idealne racionalne kriterije, nego »pravila primjerenosti« u unutarnjoj organizaciji (March i Olsen, 1989). Ova je razlika rezultat ekološkog neznanja koje sprječava racionalnost.

5.

Naši vlastiti rezultati istraživanja razlikuju prilično jasno prikazane opcije preventive i jasno pokazuju nesklonost dodatnim preventivnim troškovima. Podataka je, dakako, još uvijek malo (stanje: ožujak 1996.).¹

Ovi rezultati – dobiveni na osnovi anketa koje su provodile udruge velikih industrijskih osiguranja, primjerice Udruga kemijske industrije (VCI) i kemijska poduzeća – navode na nadasve pomno definiranje hipoteze u kontekstu dokazanih teorija. Ovo se definiranje hipoteze može svesti na činjenicu da je preventiva u središnjem području tehničke proizvodnje potisnuta na marginu: »Još uvijek radimo na gornjoj granici«. Veći se značaj pridaje opcijama preventive u odjelima za osiguranje i pravne poslove u poduzećima, a posebice u samim osiguranjima (udrugama). Dakako, sasvim je jasno da se preventiva ovdje vidi u samoreferencijalnom odnosu prema preventivnim aktivnostima za slučaj odgovornosti. To podrazumijeva da osiguranja organiziraju poslove dokumentiranja i informiranja kao i sustave koji mogu zabilježiti podatke o dopuštenom normalnom pogonu te kroz to kemijskim poduzećima omogućiti jednu vrstu preventive za slučaj dokazane krivnje, čime se »tehnološka jezgra« (Thompson, 1987) kemijske proizvodnje istodobno »oslobađa grijeha«.²

1 Istraživački projekt »Ekološko jamstvo kao preventiva« na Fakultetu za sociologiju Sveučilišta Bielefeld (1995.–1997.).

2 Ako pogon može dokazati poštivanje prometnih obveza u normalnom pogonu u proteklih deset godina, izostaje djelomična dokazana krivnja (»uzročna pretpostavka«).

Na putu od »tehnoške jezgre« proizvodnih poduzeća do osiguranja komunicirana relevantnost razvojnih rizika raste, a u suprotnom smjeru slabi. Izgleda da ona razlika u pokrivanju odgovornosti osiguranjem navodi na različite opcije preventive. Kao prvo, postoji razlika između tehničke preventive i preventive zbog odgovornosti, a kao drugo, čini se da postoji velika asimetrija preventivnih aktivnosti, pri čemu prednost ima ona koja se odnosi na odgovornost (odjela za osiguranje i pravne poslove). U tom slučaju sama tehnička proizvodnja »oslobođena je« očekivanja u smislu racionaliziranja, koja možda nadilaze razvojne puteve (Knie i Helmers, 1991) čak i ekološka ulaganja. Posljedica je opetovano jačanje povjerenja u sigurnost i učinkovitost industrijske proizvodnje u vidu samostvorene »kompetencijske zamke«: »Pozitivna zamka povratne informacije stvara značajnu kompetenciju u korištenju trenutnih pravila i otežava zamjenu drugih (potencijalno važnijih) pravila u procesu učenja. Na taj način prirodni procesi učenja mogu lako izazvati kompetencijsku zamku, prihvaćanje suboptimalnih rješenja« (March, 1994:96). Međutim, ostaje pitanje što bi u kontekstu ekološkog neznanja moglo biti optimalno rješenje.

Ovi rezultati istraživanja odgovaraju glavnim pretpostavkama novije neoinstitucionalističke teorije organizacije (Brunsson, 1989; March i Olsen 1989; March, 1994) koje počivaju na razlici između razgovora (*talk*) i akcije (*action*) ili institucionalnog i tehničkog okoliša te – uz to – simboličke i funkcionalno-instrumentalne komunikacije u kontekstu višeznačja ili – nedostatka ekološkog znanja. Iz svega bi valjalo zaključiti da je preventivi (tj. razvojne rizike) nemoguće pristupiti frontalno, ali nije istina da joj uopće nije moguće pristupiti. I jedno i drugo bilo bi nerealno racionalno. Češći je slučaj da se preventiva obrađuje primjereno, to znači različito: o preventivi se raspravlja izvan granica organizacije (komunikacija o osiguranju i pravnim pitanjima: razgovor – *talk*). Preventiva je uvelike podložna ignoriranju (tehnička proizvodnja: *action* – *akcija*). »Jednostavno, odvijaju se dva niza organizacijskih procesa, jedan se bavi proizvodnjom dobara i usluga, a drugi se očituje svijetu, ali ima malen ili gotovo nikakav učinak na proizvodnju. Drugu vrstu procesa možemo nazvati ritualima« (Brunsson i Olsen, 1993:9).

6.

S gledišta odjela za osiguranje i pravne poslove u poduzećima (granična mjesta), okoliš je nekonzistentan. Zahtjevi za jamstvom (pravo) ne podudaraju se s mogućnošću pokrića (osiguranje). K tome postoje još i očekivanja preventive iz institucionalno shvaćenog okoliša (višeznačno i nekonzistentno, primjerice ekološki i ekonomski). Stoga bismo još mogli zaoštriti pitanje i reći da navedeni odjeli kroz aktivnosti dokumentiranja i informiranja i sustave koji se odnose na rad pogona u skladu s propisima vode politiku. Prema van se preventiva rizika uglavnom simbolizira u općenitom smislu. To se prije svega odnosi na osiguranja, ali i na javnost, pravo i politiku. Prema unutra radi se prije svega o stvaranju uvjeta za isključivanje jamstva i uključivanje osiguranja. To bi bio klasični primjer dvostrukog razgovora (*double talk*), onako kako ga je opisao Brunsson (1989.). Nasuprot tome, tehnička se proizvodnja svodi samo na akciju (*action*): konzistencija, koordinacija, smanjivanje vrijednosti razvojnih rizika, sigurnost. Granična mjesta organizacije i »tehnoška jezgra« slabo su povezane. Takva slaba veza nastaje, primjerice, podjelom, razdvajanjem jedinica organizacije. »Naposljedku, politiku i akciju možemo organizacijski razdvojiti. Neke jedinice mogu odgovarati na političke naredbe i organizirane su tako da nalikuju

idealnom političkom tipu, dok druge jedinice mogu odgovarati na naredbe za akciju i organizirane su na način koji najviše nalikuje idealnom tipu organizacije akcije« (Brunsson, 1989:37).

Hipoteza prema kojoj odjeli za osiguranje i pravne poslove u poduzećima provode **preventivu odgovornosti** (aktivnosti dokumentiranja i informiranja i sustavi) implicira **određenu vjerojatnost** javljanja razvojnih rizika. Hipoteza prema kojoj se u tehničkoj proizvodnji ne provodi nikakva (dodatna) **tehnička preventiva** implicira pretpostavku **određenog pomanjkanja vjerojatnosti** razvojnih rizika. »U (...) sustavima koji su u velikoj mjeri pouzdani, oni koji uglavnom osobno donose odluke nikada ne iskuse neuspjeh. Oni vjeruju u veću pouzdanosti sustava nego što ona to uistinu jest. To pretjerano povjerenje u pouzdanost sustava kao da vodi do opuštanja pozornosti glede pouzdanosti i do prijevremenog slabljenja pouzdanosti« (March, 1994:48). Javlja se preferiranje **postojećeg znanja** i povjerenja u **prošlost**, a kao posljedica toga javlja se kao **latentni rezultat nesigurnost**. Iako se čini da razlog tome leži u faktičkoj beznadnosti tehničke preventive (u slučaju razvojnih rizika), očekivanja se mogu prilagoditi – ona predstavljaju put do dominacije kratkoročno ostvarivog iznad dugoročno mogućeg (*competency traps* – kompetencijska stupica). Opće povjerenje u sigurnost proizvodnje omogućuje oslobođanje od (npr. preventivnih) racionalnih očekivanja (Brunsson, 1989). To opet dovodi do ubrzanja učinaka tehničke proizvodnje, što u načelu povećava vjerojatnost odstupanja od normalnog pogona (kvarovi).

Ako su ovi opisi donekle točni, znači da su izgledi za preventivno djelovanje preko zakona koji se odnose na odgovornost za okoliš kod takozvanih rizika u normalnom pogonu razmjerno slabi.³

Osim toga, nesiguran je učinak preventive glede odgovornosti na području proizvodnje. Ipak, moguće je zamisliti simboličnu vezu između jačanja **pozornosti** i specifične **selekcije** preventivnih mjera. Na taj se način, dakako, ne ometa trajno razdvajanje **razgovora (talk)** i **akcije (action)**. Na razini tehničke proizvodnje vode se razgovori pod pretpostavkom da se u pogledu preventive do sada učinilo sve što je bilo tehnički moguće (usporedite i Brunsson i Olsen, 1993:94f). A to i stoji, s obzirom na »aktualno« stanje gospodarstva i tehnike.⁴

U svakom je slučaju moguće pomoću tih organizacijskih razlika razviti povjerenje u sustav (Luhmann, 1973), koje opet može rezultirati ubrzanjem prije svega tehnološke proizvodnje, nasuprot opadanju kompleksnosti s pomoću smanjenog povjerenja uvjetovanog preventivom. Smanjeno povjerenje, redukcija povjerenja u sustav na puko osobno povjerenje ili nepovjerenje doimlju se kao rezultat samih iznenadnih kvarova. Pojava usporenog tempa uvjetuje povećana racionalna očekivanja i omogućuje skupljanje znanja (o sigurnosti), npr. u obliku graničnih vrijednosti (usporedite bilo koje kvarove). Taj proces u normalnim okolnostima vodi k obnavljanju općeg povjerenja. Moguće je pretpostaviti da ono cirkularno jača uz pojavu **ovisnosti o stazi** mogućeg stjecanja znanja o organizaciji (Japp, 1996:163ff., Wiesenthal, 1995).⁵

3 Ipak, valjalo bi promisliti koji su zahtjevi i koja očekivanja, ako kao polazište uzmemo implicitnu predodžbu jedne vrste kompaktne preventive. Ipak, logičnije je da se unutar jednog poduzeća vlastita tehnika promatra **tako** da u slučaju štete povratak dokazane štete postane nevjerojatnim. Možemo postaviti pitanje – nije li preventiva koja to **nadilazi** (u kontekstu dopuštenog normalnog pogona) kompatibilnija s funkcionalnim zahtjevima »tehnološke jezgre« (pogledajte slijedeće bilješke).

4 I u ovom izrazu skrivena je »kritička« implikacija u obliku pitanja, na što zapravo upućuje **neaktualno** stanje gospodarstva i tehnike.

5 Naravno, i ovdje se iznova postavlja pitanje kako je uopće moguće zamisliti učenje bez pravca? (Usporedite iznova: Japp, 1996:163f; Wiesenthal, 1995.)

»Upravljanje« ovim procesom nije rezultat racionalnosti, nego iznenađenja koja izazivaju prilagođavanje.

7.

Ne postoji, dakle, nikakva jednostrana racionalna kompaktna intervencija u odnosu na preventivu. Jednako tako ne postoji ni jednostrano racionalno odricanje od preventive u cijelosti. Sve se odigrava u »primjerenom« kontekstu obrade razlika. Stručna dimenzija preventivnih operacija uvjetuje razlikovanje znanja i neznanja. Te se operacije odnose na uzročnu (kauzalnu) kontrolu rješena problema koja bi spriječila štete. Razlika (vremenska) između kognitivnog i normativnog očekivanja uvjetuje spremnost organizacije na učenje, o kojoj ovisi razmjor strukturalnih promjena. Razlika između povjerenja i nepovjerenja uvjetuje društvenu dimenziju preventivnih operacija. Valja poći od činjenice da te razlike ostvaruju povratne (rekurzivne) odnose i da se u svakoj od njih pokazuju asimetrične nekongruencije u međusobnom odnosu njihovih dijelova (Japp, 1996:77f i dalje), onako kako je to slučaj kod znanja i neznanja koji proizvode nekongruentne perspektive i upravo zbog svoga istodobnog postojanja moraju biti asimetrični (ili razdvojeni) (*talk/action*). Simetrija bi značila entropiju. Nešto slično vrijedi i za ostale dvije razlike, pri čemu želimo ostati dosljedni pretpostavci da potreba sustava za povjerenjem (koja omogućuje kompleksnost) i nepovjerenjem (koja sprječava kompleksnost) pri ovoj izgradnji i razgradnji asimetričnih nekongruencija preuzima neku vrstu vodeće uloge. Povjerenje dalje povlači postojeću informaciju i zahtijeva stoga simboličku komunikaciju, koja se odriče refleksije o posljedicama i upravo na taj način omogućuje ubrzanje. Nepovjerenje strahuje upravo od rizika povlačenja postojeće informacije i usmjereno je na pozornost s obzirom na posljedice. Ovdje možemo očekivati instrumentalnu komunikaciju povezanu sa stvarnim učincima. Simbolički i instrumentalni oblici komunikacije istodobno predstavljaju krov pod kojim se usklađuju razlike između znanja i neznanja, između normativnog i kognitivnog očekivanja i, konačno, između povjerenja i nepovjerenja.⁶

Simbolička i instrumentalna komunikacija ne »razlikuju se po statusu misaonih akcija. Razlikuju se prema zahtjevima postavljenima pojedincima i ustanovama. Jedan od velikih zahtjeva postavljen pojedincima i ustanovama je anticipacija budućnosti i stvaranje korisnih prioriteta. Ostali zahtjevi postavljeni pojedincima i ustanovama jesu učenje na temelju prošlih događaja i stvaranje korisnih identiteta« (March, 1994: 101).

U samoj organizaciji razlika između znanja i neznanja odražava razliku između **akcije i politike** (*action i politics*). Odnos prema **akciji** podrazumijeva elemente kao što su konsenzus, »snažne ideologije«, racionalnost djelovanja, konzistentija ideologija i djelovanja, specijalizacija, usmjerenost na pronalaženje rješena a ne problema, povjerenje u vlastito mišljenje i ograničena racionalnost (Brunsson, 1989:14f). »To je dobra osnova za koordiniranu akciju, bez prethodnog dugog procesa analiziranja i raspravljanja, koji lako može izazvati sukob i neizvjesnost, što bi moglo češće sprječavati akciju« (Brunsson, 1989:16). Konzistentno znanje i podijeljena transparentnost značajke su »organizacije akcije«.⁷

6 Ovdje valja imati na umu da povjerenje i nepovjerenje, točnije: sustavno i osobno povjerenje (Luhmann, 1973) specificiraju razliku globalno/lokalno. Primjer BSE.

7 Valja samo napomenuti da jaki zahtjevi za preventivom mogu oštetiti upravo taj oblik samouvjerene racionalnosti djelovanja. To je još jedan argument za – uvijek latentnu – namjeru da se ovakvi zahtjevi izuzmu iz »tehnološke jezgre« organizacije. I još jedan argument zbog kojeg valja dati prednost stabilnim

Nasuprot tome, politički aspekt organizacijâ (*talk, double talk*, institucionalni okoliš) podrazumijeva prije svega refleksiju nekonzistentnih normi i zahtijeva stoga elemente kao što su razlika u mišljenju, »slabe ideologije«, racionalnost odlučivanja, usmjerenost na probleme a ne na rješenja, poopćavanje, nepovjerenje i neograničena racionalnost (Brunsson, 1989:19f) »Nerješivi problemi predstavljaju izuzetan pokretač misli o mnogim idejama i vrijednostima. O njima se može neprestano raspravljati s različitim pozicijama, a da se nikada ne donese zaključak. Rješenja koja odražavaju jednaku raznolikost ideja zaista su rijetka« (Brunsson, 1989:22). Nekonzistentno znanje (ovisno o zahtjevima racionalnosti djelovanja: neznanje) i netransparentnost značajke su »političke organizacije«.

Ako se malo slobodnije izrazimo, možemo reći da politički segment (granična mjesta, *boundary spanning units*) organizacija obrađuje slijepe mrlje (neznanje) internog tehničkog (okoliša) svijeta. U Hoechstu je 1993. godine došlo do niza kvarova (iznova!), primjerice: Hoechst optužuje Töpfera (tadašnjeg ministra za ekologiju) zbog pravne **birokratizacije** zaštite okoliša u gospodarstvu. Töpfer optužuje Hoechst zbog nemara pri zaštiti okoliša uvjetovanog zahtjevima **tržišnog gospodarstva**. Nikome nisu poznati »stvarni« razlozi nastanka tog niza kvarova, što se odražava u nekonzistenciji, u razlici u mišljenju i u neusuglašavanjima koja se ne mogu »racionalno« okončati. Oba stajališta štite se od zahtjeva druge strane tako da iznova posežu za samoreferencijalnim konstrukcijama identiteta, o kojima se sigurno (Hegel!) raspravlja, ali koje zbog nesuglasja predstavljaju nerješiv problem. Radi se o neznanju i razgovoru o neznanju u sklopu simboličke komunikacije. Posrijedi nije uopće kauzalna refleksija posljedica nego »pravila primjerenosti« (birokratska nasuprot tržišnogospodarstvenim) (March i Olsen, 1989). Radi se o **refleksiji identiteta** koja istodobno znači zamjenu za sigurno kauzalno znanje. I kod oba stajališta stvara se povjerenje u sustav te sukladno tome stabilizira operativna kompleksnost. Činjenica da je to (i svako drugo) povjerenje riskantno postaje vidljiva u ponovljenom slijedu kvarova u Hoechstu u siječnju 1996. (usp. bilj. 7). To, doduše, ne mora značiti da valja izbjegavati povjerenje, jer bi ta opcija dovela do komplementarnog rizika pasivnog čekanja na sigurno znanje (Japp, 1992; Wildavsky, 1989). A kako bi se ta opcija mogla održati ako se radi upravo o nesigurnim budućnostima?

8.

U kontekstu razvojnih rizika (regulativna) ideja ekološke preventive simbolizira nerješive probleme, ako se u sadašnjosti ukazuje na paradoks anticipacije budućih događaja (Japp, 1996:pass.; Luhmann, 1991:pass.). Učinak paradoksa na realne operacije jest blokada. Zbog toga se komunikacija povlači u **razlike**. Unutar razlike između simboličke i funkcionalno instrumentalne komunikacije, razlika između **razgovora** i **akcije** jedina omogućuje pretvaranje ideje preventive u realne operacije društvenih sustava. Ideja ekološke preventive, dakako, gubi uvelike na svom blještavilu. Ona u

očekivanjima osiguranja, ako se nešto dogodi. Usporedite s tim u vezi frapantna izvješća (novina FAZ, SZ, FR) o incidentima u kemijskom koncernu Hoechst u siječnju ove godine. Argument koji se u tom pogledu rekurzivno »troši« i koji je usmjeren na očekivanja osiguranja, a protiv pretpostavke dalekosežnih očekivanja preventive, potječe od »modernih svojstava« organizacijskih struktura: »Nedostatak rješenja može iskusiti moderna organizacija koja je već uvela najnovije strukture, procese i ideologije« (Brunsson i Olsen, 1993:45).

svom operativnom obliku postaje predmetom »kritike« (usp. Jänicke, 1986, 1992; Rescher, 1983). Dok industrijska proizvodnja dobara stvara mit formalne racionalnosti (Meyer i Rowan, 1977), čini se da (pretjerana) proizvodnja nuspojava te proizvodnje potiče **mit preventive** (Wildavsky, 1989). Ideja preventive mogla bi kao mit više utjecati na okoliš sustava nego na njih same. To nekako znači da se okoliš žarišnih sustava želi osvjedočiti da se ti sustavi ponašaju »sukladno preventivi«. »Cilj konačne stratežije jest odvajanje (preventivnih) reformi od operacija tako da se, primjerice, radije preinači okoliš nego sama organizacija. Ovaj vid izolacije održava prekrasne ideje i pravo na nastavak razmišljanja« (Brunsson i Olsen, 1993:126).

No, kako smo već naznačili, ne živimo u svijetu u kojem ideje samo operativno neučinkovito predstavljaju lijepo i istinito. Kao **razgovor** (*talk*) one prije svega u organizacijama predstavljaju relevantne oblike neznanja, a to su u našem slučaju prije svega neriješeni problemi sprječavanja neželjenih posljedica koje izazivaju društveno prihvaćene tehnologije. A pri otklonu od glavne tendencije (*mainstream*) neoinstitucionalističke teorije ne možemo isključiti mogućnost da simbolička komunikacija, osim pukog povećanja pozornosti, osamostaljena do stupnja funkcionalno relevantnih operacija, prodre u »tehnološku jezgru«, a da se u tome ne mogu uočiti dobre namjere («više preventive») (Feldman i March, 1981; Japp, 1996:171f).

»Budući da se reforme često usmjeravaju na osobito problematična područja, one su često sklone pridavati osobitu pozornost onim ciljevima neke organizacije koje ta organizacija najteže ostvaruje« (Brunsson i Olsen, 1993:44). Transformaciju neznanja u (uvijek parcijalno preventivno) znanje moguće je predočiti samo neizravno, evolucijski, dakle preko iritantnih smetnja, a ne neposredno preko racionalnosti preventive. Sve ostalo bilo bi dvostruki mit racionalno planirane preventive. Mogli bismo govoriti i o paradoksu rizika preventive koji se razvija u samogenerirajućim reformama. »Jedno od objašnjenja za učestalost reformi (preventivnih) je i činjenica da su reforme sklone generirati nove reforme. Reforme često nastaju kao rezultat prethodnih reformi, a rezultat reformi često su nove reforme: reforme su sklone samoreferentnosti. Razlog tome valja potražiti u činjenici da reforme povećavaju broj rješenja, problema i zaborava« (Brunsson i Olsen, 1993:42).

Feldman i March (1981:422) dokazuju to oblikom samoreferencije društvene aktivnosti, a ne recimo dobrim (ili lošim) namjerama: »novi uredi (primjerice povjerenici za ekologiju u gospodarskim poduzećima) ipak nisu pasivni. Oni utječu na vlastite funkcije«. Autori kao primjer navode *flak-catching*, dakle ograđivanje organizacije od kritike i pritisaka iz institucionalnog okoliša. *Flak-catcher* otkrivaju mogućnosti proširivanja vlastite važnosti za organizaciju, mogućnosti utjecaja na preferencije drugih temeljnih jedinica koalicije, i prije svega: oni uče da njihova vlastita važnost za organizaciju ovisi o važnosti tema (*flak*) koje obrađuju. Ovdje se odmah javlja pomisao na ulogu stručnjaka na graničnim pozicijama. Pomoću radnji i preferencija koje se same kružno pojačavaju *flak-catcher* polako pristupaju organizacijskoj koaliciji i pridone tako pomaku osnovnih ciljeva i vrijednosti. »Kao ostalo ponašanje, simboličko ponašanje istražuje moguće alternativne interpretacije sebe samog i stvara vlastitu nužnost« (Feldman i March, 1981:425). Iritacija stvara red. Ovakve manje ovisne procese učenja moguće je predočiti posebice u etapama povećanog opterećenja racionalnosti, smanjenog povjerenja u normalno funkcioniranje. Na taj se način organizacije »upetljavaju« u preobrazbu strukture, koja sama stvara vlastite uvjete daljnjeg

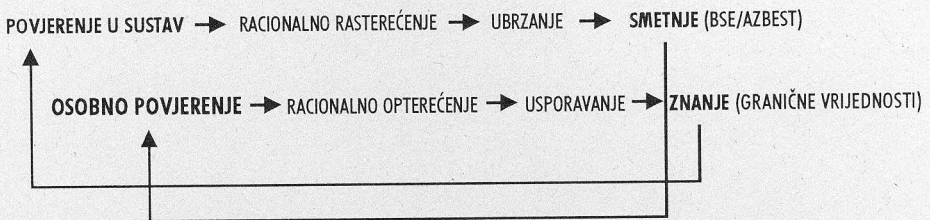
trajanja. Zasigurno možemo poći od činjenice da je takva dinamika od posebne važnosti za često izolirane teme iz ekološkog rizičnog područja.⁸

U općedruštvenom kontekstu (kakav vlada u organizacijama) izgleda kao da je došlo do evolucije, prije svega **ispolitiziranih** organizacija. Ta evolucija razlikuje retoriku (*talk*) i organizacijsko utemeljenje (*action*)⁹ i na taj način, specifično za organizaciju, djeluje na razliku između transparentnosti/znanja i netransparentnosti/neznanja.¹⁰

Gledano u cjelini, pritom nastaje prilično složena, dinamična tvorevina sastavljena od razlika između znanja i neznanja, normativnog i kognitivnog očekivanja te povjerenja i nepovjerenja koje upravlja samim sobom pomoću oblika simboličke i instrumentalne komunikacije.

PRILOG

Shema diferencijalne dinamike znanja i neznanja odnosno povjerenja/nepovjerenja

Premise:

1. Pod pojmom povjerenja podrazumijeva se cjelina razlike znanja i neznanja: povjerenje je uvijek »spoj znanja i neznanja« (Luhmann, 1992:27). Povjerenje apsorbira neznanje, nepovjerenje ga odbija – ono traži konkretna uporišta.
2. Povjerenje je u korelaciji sa simboličnom i komunikacijom identiteta, nepovjerenje s refleksijom posljedica ili instrumentalnom komunikacijom: »Kontrola povjerenja, budući da je stvarnost za realnu kontrolu isuviše složena, vrši se s pomoću simboličkih implikacija. Tome služi jedna grubo pojednostavljena shema indikacija (...). Značajka načina funkcioniranja te simboličke kontrole jest, pored ostalog, i činjenica da se odvija bez rasprave i bez određenja« (Luhmann, 1973:31).

8 Na taj bi se način javila mogućnost rekonstrukcije uzeta ispitivanja ili čak istraživanja rizika i ekološke prihvatljivosti u velikim tvrtkama, dakle u tvrtkama poput Hoechst.

9 Ispolitizirane organizacije s jakim političkim komponentama (prema Brunssonu), dakle, nipošto samo organizacije politike.

10 Usp. i Luhmann (1993:Odl.5) za definitivno političke organizacije.

LITERATURA:

- Beck, U. (1986). **Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne.** Ffm.: Suhrkamp.
- Beck, U. (1988). **Gegengifte.** Ffm.: Suhrkamp.
- Bonß, W. (1995). **Vom Risiko. Unsicherheit und Ungewißheit in der Moderne.** Hamburg: Edition.
- Breining, W. (1990). Umwelthaftung und Umwelthaftplichtversicherung. U: **Zeitschrift für die gesamte Versicherungswissenschaft** (Bd. 79, str. 193–203).
- Brunsson, N. (1989). **The Organization of Hypocrisy.** Chichester et al: Wiley.
- Brunsson, N. i Olsen, J. P. (1993). **The Reforming Organization.** London i New York: Routledge.
- Feess-Dörr, E. i sur. (1992). **Umwelthaftungsrecht. Bestandsaufnahme, Probleme, Perspektiven.** Wiesbaden: Gabler.
- Feldman, M. S. i March, J. G. (1981). Information as Signal and Symbol. **Adm. Sc. Qu.**, (26):171–186.
- Jänicke, M. (1986). **Staatsversagen – Die Ohnmacht der Politik in der Industriegesellschaft.** München: Piper.
- Jänicke, M. (1992). Ökologische und politische Modernisierung. Umweltpolitik im Zeichen der Entzauberung des Staates. **Österreichische Zeitschrift f. Politikwissenschaft**, (4):433–444.
- Japp, K. P. (1992). Selbstverstärkungseffekte riskanter Entscheidungen. Zum Verhältnis von Rationalität und Risiko. **Zeitschr. f. Soziologie**, 1:31–48.
- Japp, K. P. (1996). **Soziologische Risikotheorie. Funktionale Differenzierung, Politisierung und Reflexion.** Weinheim/München: Juventa.
- Knie, A. i Helters, S. (1991). Organisationen und Institutionen in der Technikentwicklung. Organisationskultur, Leitbilder und 'Stand der Technik'. **Soziale Welt**, 42(4):427–444.
- Kirsch, G. (1988). Präventive Umweltpolitik – Chance oder Illusion?. **ZfU**, (3):269–285.
- Lau, C. (1989). Risikodiskurse. **Soziale Welt**, (3):374–396.
- Luhmann, N. (1973). **Vertrauen. Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität.** Stuttgart.
- Luhmann, N. (1990). Risiko und Gefahr. U: **ders., Soziologische Aufklärung 5**, Opladen: Westdt. Verlag.
- Luhmann, N. (1991). **Soziologie des Risikos.** Berlin/New York: de Gruyter.
- Luhmann, N. (1992). Ökologie des Nichtwissens. U: **ders., Beobachtungen der Moderne.** Opladen: Westdt. Verlag.
- Luhmann, N. (1993). **Die Politik der Gesellschaft.** Ms. Bielefeld.
- March, J. G. (1994). **A Primer On Decision Making.** New York et al.: Free Press.
- March, J. G. i Olsen, J. P. (1989). **Rediscovering Institutions – The Organizational Basis of Politics.** N.Y./London.
- Meyer, J. W. i Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. **AJS**, 83(2):340–363.
- Priest, G. L. (1990). The New Legal Structure of Risk Control. **Daedalus**, 119(4):207–227.
- Rescher, N. (1983). Risk. **A Philosophical Introduction to the Theory of Risk Evaluation and Management.** Lanham/London: Univ. Press of America.
- Thompson, J. D. (1967). **Organizations in Action.** New York et al.: McGraw–Hill.
- Wiesenthal, H. (1995). Konventionelles und unkonventionelles Organisationslernen: Literaturreport und Ergänzungsvorschlag. **Zeitschr. f. Soziologie**, 24(2):137–155.
- White, H. C. (1992). **Identity and Control. A Structural Theory of Social Action.** Princeton, N. J.: Princeton Univ. Press.
- Wildavsky, A. (1989). **Searching for Safety.** New Brunswick/London: Transaction Books.
- Wildavsky, A. i sur. (1989). Symposion: Risk, Safety and Capitalism. **Society**, 27(1).

RESPONSIBILITY FOR ENVIRONMENTAL ENDANGERING AND THE IDEA OF ENVIRONMENTAL PREVENTION

Klaus P. Japp
University of Bielefeld

Summary

The approach to the idea of environmental prevention, in the context of responsibility for environmental endangering no matter of the guilt, is as to the modern myth — similarly as to the myth of rationality, that, of course, does not mean that these myths do not have any effect. Organizations exist, above all, in this way that they avoid rationality of anticipation. In conditions of environmental uncertainty, organizations exist so as to avoid active prevention. On the example of environmental responsibility for environmental endangering, the paper shows that organizations symbolically react to the expected prevention and operatively avoid it. The evolution of risk substitutes rationality of prevention.

Key words: *environmental prevention, environmental uncertainty, evolution of risk, myth of rationality, rationality of prevention, risk*

GEFÄHRDUNGSHAFTUNG UND DIE IDEE ÖKOLOGISCHER PRÄVENTION

Klaus P. Japp
Universität Bielefeld

Zusammenfassung

Die Idee ökologischer Prävention im Kontext einer verschuldensunabhängigen Gefährdungshaftung wird als moderner Mythos behandelt — ähnlich dem der Rationalität, was allerdings nicht heißt, daß diese Mythen ohne Wirkung wären. Insbesondere Organisationen überleben durch Vermeidung von antizipativer Rationalität. Unter Bedingungen ökologischer Ungewißheit überleben Organisationen durch Vermeidung von aktiver Prävention. Am Beispiel der ökologischen Gefährdungshaftung wird gezeigt, wie Organisationen auf Präventionserwartungen symbolisch reagieren und Prävention operativ vermeiden. Präventionsrationalität wird durch Risikoevolution ersetzt.

Grundbegriffe: *Mythos der Rationalität, ökologische Prävention, ökologische Ungewißheit, Präventionsrationalität, Risiko, Risikoevolution*